

TRABZON'da NÜFUS HAREKETLERİ VE GÖÇLER

Dr. Hayati DOĞANAY*

GİRİŞ :

Türkiye'de nüfus, oldukça hızlı bir şekilde artmakta olup; kırsal yörelerin artan nüfus üzerindeki baskısının bir sonucu olarak fazla nüfus "iç göçler" şeklinde, kırlardan kentlere veya kentlerden kentlere doğru yer değiştirmektedir. Ancak bu sorun geçici bir nüfus mobilitesi olarak düşünülmemelidir. Çünkü, 1935-1970 yılları arasındaki 35 yıllık dönemi içine alan sağlıklı veriler gösteriyor ki, Türkiye'de iç göçlere konu olan toplam nüfus, devamlı bir artış eğilimi içindedir. Örneğin doğdukları illerin sınırları dışında yaşamakta olan nüfus, 1935'de yaklaşık 1.1 milyondan fazla iken, 1970'de bu sayı, 5.7 milyonu aşmıştı (Tümertekin, 1977, 29-42).

Kuşkusuz nüfustaki bu yer değiştirme aktivitesi, birçok sorunu da birlikte getirmektedir; sağlıksız kentleşme, büyük kentleri halkalamış olan gecekondu olayı, kentlerle bütünleşmemiş olan işsiz kentli nüfusun yığınları, sosyal bir takım patlamalar vbg.

Türkiye'deki hızlı nüfus aktivitesinden doğan bu köklü sorunların önemi, nedenleri ve boyutları, değişik bilimlerin mensupları tarafından zaman zaman ele alınarak, konu hakkında ayrıntılı çalışmalar yapılmaktadır. Ancak sorun, coğrafyanın temel inceleme konuları arasında yer tuttuğundan, beşeri coğrafyacılara tarafından da, değişik yönleriyle incelenmiştir. (Tümertekin, 1968, 1972, 1973 ve 1977; Kanadıkırık, 1972,; Emiroğlu, 1975).

Ülkemizde, nüfus yoğunluğu bakımından en yoğun bölgeleri arasına giren ve bu arada en fazla göç veren illerin başında, Doğu Karadeniz bölümü gelmektedir. Bu bölümdeki illerden biri olan Trabzon, doğuda Rize, batıda Giresun ve güneyde de Gümüşhane illeriyle çevrili olup Trabzon ilinde; 10 ilçe, 13 bucak ve 558' de muhtarlık olmak üzere, 582 yerleşme merkezi bulunmaktadır. Yaklaşık 4685 km² lik bir yüzölçümüne sahip olan bu ilimiz, kapladığı alan bakımından, Doğu Karadeniz illeri arasında dördüncü (Gümüşhane 10 227 km², Artvin 7436 km², Giresun 6934 km² ve Rize 3920 km²) sırada, ve Türkiye illeri arasında da altmış beşinci sıradadır. Oldukça küçük bir alan tutmasına karşılık bu il, kalabalık nüfuslu illerimiz arasındadır. Nitekim 1975 nüfus sayımına göre bu ilin nüfusu

(*) * Bu makale, 1978'de baskıya verilmiştir.

719.000 dolayında olup, matematiksel yoğunluk 153.5, fizyolojik yoğunluk 456.7 ve tarımsal yoğunluk ise 353.1 kadardı (Bu endeksler 1975'de Türkiye için sıra ile 51.7, 149.9 ve 85'dir).

İl arazisinin büyük bir bölümünün tarıma uygun olmaması ve bir yandan da hızlı nüfus artışı, göç olayının, eskiden beri ilde önem kazanmasına yol açmıştır. Nitekim sadece 1950-1970 yılları arasında Trabzon'dan göçen nüfus 259.000 dolayındadır.

Bu incelememizde, "Trabzon İlinde nüfus hareketleri ve göçleri" konusu ele alınmıştır. Çalışmamızda yararlanılmış olan veriler DİE'nden sağlanmıştır. Bununla beraber incelemede tesbit edilen sonuçlar ve değerlendirmeler, Trabzon'daki uzun süreli gözlemlerimize dayanmaktadır.

1. NÜFUS ARTIŞI

1.1— **Tarihî Gelişim** : Anadolu'nun tarihî kentlerinden biri olan Trabzon'un, M.Ö. 8. yüz yılda bir Milet kolonisi olarak kurulduğu ileri sürülmektedir (Trabzon Salnamesi, 1331 (1988), 130-131). Esasında bu kenti Miletlilerin kurmadıkları, aksine bu kolonistlerin, daha önce kurulmuş olan bir yerleşme merkezini kolonileştirdiklerine dair de, önemli tarihî belgeler tesbit edilmiştir.

Trabzon ve dolaylarının ilk yerlileri muhtemelen Orta Asya kökenli olan İskitler olup yine tahminen M.Ö. 2000 yıllarında doğudan gelerek bu çevreye yerleşmişlerdi (Finlay, 1877., 14). Dolayısıyla, eski Helenler M.Ö.8. yüzyılda, daha önce yerleşilmiş ve de ticarî etkinliklerde yararlanılabilecek bir alanı kolonileştirmiş oluyorlardı. Zaten bunun aksini düşünmek de pek doğru değildir. Çünkü Helen kolonistleri, esasında denizci ve ticaretle uğraşan toplumlar olup Karadeniz, Ege ve Akdeniz kıyı bölgelerinde, ticaret etkinliklerine uygun konumlara yerleşmiş ve buraları kolonileştirmişlerdi. İşte Trabzon da, hiç kuşkusuz bu gibi yerleşme merkezlerinden biri idi (8). Nitekim "C. TEKIER (1340-1908) Küçük Asya, RAMSAY (1961) Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, MANSEL (1971) Ege ve Yunan Tarihi, GOLOĞLU (1975) Trabzon Tarihi" adlı eserlerinde, bu ikinci görüşü kabul ederler.

Trabzon tarihinin, yaklaşık 3400 yıllık, veya kuruluşundan Fatih döneminde fethine kadar (1461) geçen süre içinde ne gibi demografik olaylara sahne olduğu pek bilinmiyor. Ancak bu kentin Fatih tarafından fethinden sonra, yeni nüfus kitleleri çekim alanı durumuna geldiği bilinmektedir. Türk nüfus, Trabzon ve dolaylarına yerleştikçe, kökeni Helenlere dayanan Hıristiyan nüfus, buradan periyodik olarak İstanbul'a göçmeye başlamıştır. Gerçekten, daha hemen fetih yılları sonrasında, Hıristiyan nüfustan 500 hane kadarının (2500 nüfustan fazla), İstanbul'a göçtüğü tahmin ediliyor. Bu göçe karşılık, şehir ve dolaylarına, batı ve doğudan, yeni Türk göçmenler gelip yerleşmiştir. Daha sonraki dönemde Trabzon'un

nüfusu giderek artmışsa da, 20. yüz yıl başlarına kadarki uzun dönem içinde bu yerleşme merkezi ve dolaylarında ne kadar nüfus barındırıldığı konusunda pek bilgimiz yoktur. Ancak fetihten sonra Trabzon'da nüfusun, devamlı bir artış eğilimi içine girdiği söylenemez. Nitekim bir tahmine göre 18. yüzyılda (1703-1730) yaklaşık 18.000 hanelik bir nüfusa sahip olan Trabzonda bu hane sayısı, 19. yüzyılda 9.000'e düşmüştür (1817-1819. 58-59). Buna göre, 18. yüzyıl başlarında Trabzon'da 70.000-80.000, ve 19. yüzyıl başlarında da, 45.000-50.000 dolayında nüfusun yaşadığı ileri sürülebilir.

Ne var ki bu tahminler, bizzat Trabzon'un kent nüfusuyla ilgili olup kırsal nüfus hakkında, 20. yüzyıl başlarına kadar olan dönem içinde, herhangi bir tahminde bulunmak oldukça güçtür. Ancak daha 1925 yıllarında yönetim sınırları batıda Kastamonu, güneyde Sivas ve Erzurum (Bayburt) illeriyle komşu bulunmakta; doğuda ise Rize ve Artvin (Çoruh) üzerinden Kafkasya'ya dayanmakta idi (Gökbilgin, 1965, 52). Bu geniş alan içinde (alanı yaklaşık 30.000 km²), hiç olmasa 18. yüzyıldan beri, 500.000 ile 600.000 dolayında bir nüfus kitlesinin yaşadığı söylenebilir. Gerçekten de, yukarıda sözü edilmiş olan Trabzon Salnamesi'nde ilin nüfusu, 1900 yıllarında 1.004.516 olarak kaydedilmiştir.

20. yüzyıl başlarında, Trabzon ili nüfusunda önemli miktarda azalmalar olduğu dikkati çeker. Ancak nüfustaki bu gerileyişi, il düzeyinde ortaya koyacak veriler mevcut olmayıp sadece Trabzon kentinin nüfusundaki azalmalarla ilgili bazı veriler öne sürmek mümkündür. Gerçekten de uzun bir dönem Trabzon, "İran-Kafkasya ve Erzurum" üzerinden gelen transit ticaret mallarının Avrupa'ya, ve Tuna üzerinden deniz yoluyla gelen malların Doğuya ulaştırılmasında, önemli bir toplanma ve dağılma merkezi olmuştur. Söz konusu bu ekonomik avantajlar yüzünden Trabzon, bu dönemlerde, oldukça kalabalık nüfus kitleleri barındırmıştır. Nitekim 1825'lerde şehrin nüfusunun 60-70.000 dolayında olduğu sanılıyor (Öztuna, 1979., 1920). Ancak şehrin gelişip büyümesinde, kuşkusuz daima bir askerî bir şehir olma özelliği göstermesinin önemi vardır. Nitekim Fatih döneminde Doğu fetihleri için, İstanbul'dan Doğu'ya nakledilecek asker ve silah güçleriyle diğer mühimmat, deniz yoluyla Trabzon'a ulaştırılarak depolanmakta; ve buradan Doğu'daki ihtiyaç alanlarına nakledilmekte idi (Gökbilgin, 1962., 293-336).

19. yüzyılda, bir yandan Süveyş kanalının deniz ulaşımına açılmasıyla (1869) Uzak Doğu ticaretinin Anadolu üzerinden güneye kayması ve bir yandan da Kafkas demiryollarının Batum ve Poti limanlarına bağlanmasıyla, İran-Kafkasya ticaretinde Trabzon'un, transit ticaret merkezi olma özelliğinin, geçici bir süre için de olsa kaybolması, bu kentin ekonomik bakımından gerilemesine neden olmuştur. Bu durum ise, Trabzon'daki nüfus azalmasının, önemli nedenleri arasındadır. Gerçekten de Birinci Dünya Savaşı öncesinde 40-45.000 dolayında olduğu tahmin edilen nüfusun, 19. yüzyıl sonlarında, 35.000'e kadar indiği sanılıyor.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve bunu izleyen Türk Bağımsızlık Savaşı (1919-1923) yılları Trabzon için, ayrı bir gerilemiş ve hatta çöküntü dönemi olmuştur. Çünkü Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon Rus işgaline uğramış (1); yerli Ermeni ve Pontus komitacılarının mezaliminin de buna eklenmesi sonucu, başta Trabzon olmak üzere Doğu Karadeniz bölümünden ayrılan büyük nüfus kitleleri, Orta ve Batı Karadeniz bölümleri ile, İç Anadolu bölgesine göçmek zorunda kalmıştır (2). Göçmeler, savaş durumunun neden olduğu ekonomik çöküntü, salgın hastalıklar, genç nüfusun silah altına alınmış olması gibi nedenler; sayısını tarihçilerin de pek kestiremediği binlerce insanın ölümüne ve sonuç olarak, Türkiye genelinde olduğu gibi Trabzon'da da, önemli miktarda nüfus kaybına yol açmıştır.

1.2- Cumhuriyet Dönemi : Trabzon'da nüfus artışları ve bu artışın gösterdiği demografik eğilimler konusundaki en sağlıklı bilgilerimiz, kuşkusuz Cumhuriyet döneminde başlamış olan periyodik nüfus sayımlarının sonuçlarına dayanmaktadır. Bu dönemin ilk genel nüfus sayımına (1927) göre Trabzon ilinin nüfusu, 390.303 kadardı; ve bunun, 24.634 kadarını kentli nüfus oluşturmuştu. 1975de' 719.008 olarak tesbit edilen il nüfusu, 1927-1975 yılları arasındaki bu 48 yıllık süre içinde, % 184.2 oranında veya 428.705 kadarlık bir artış göstermiştir (Tablo 1, Şekil 3). İl düzeyinde, oldukça yüksek bir artış olan bu miktar, Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında, pek yüksek sayılmayabilir. Çünkü bu dönem içinde Türkiye'de nüfus, yeniden 26,7 milyon kadar artarak; 13.6 milyondan, 40,348 milyona ulaşmıştır (3). Dolayısıyla da 48 yıllık dönemin nüfus artışı, % 296,7 oranında gerçekleşmiştir.

Sözü edilen bu iki artış endeksi karşılaştırıldığında, Trabzon'da nüfus artışının, Türkiye genelindekinden daha yavaş olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Çünkü, aşağıda da yer verildiği gibi Trabzon, göç veren illerimizin başında gelmektedir. Bununla beraber bu konuda, tüm sayım dönemlerini kapsayacak şekilde, elde yeterli veriler bulunmamaktadır. Durumun böyle olmasına karşılık, 1950-1970 yılları arasında, Trabzon'dan göç konusunda tesbit edilmiş olan veriler de, sorunun derinlik ve genişliği hakkında, bir fikir verebilmektedir. Nitekim 1950-1970 yılları arasında, Trabzon'da nüfus, %156.8 oranında artarak, 420.279'dan 659.120'ye yükselmiştir. Oysa yine aynı süre içinde, Trabzon doğumlu olup da başka illerde yaşayan Trabzonluların sayısı, 292.183'ü bulmuştur. Bu veri esas alınırca, 1950-1970 yılları arasında Trabzon'da nüfus artışı, 20 yıllık süre için % 226.3

(1) Trabzon, 18 Nisan 1916-24 Şubat 1918 tarihleri arasında, 1 yıl 10 ay 6 gün, Rus işgalinde kalmıştır.

(2) Yerinde yaptığımız soruturmalar sonucu, bu göçme olayları hakkında ayrıntılı bilgiler edinmek mümkün olmuşsa da, çevrede *muhaceret* olarak bilinen bu göçlerin nüfus eyısı hakkında nüfus sayısı hakkında istatistik veriler, ya da bir tahmini sonuç elde edilememiştir.

(3) DİE., 1960, 1965,1970 ve 1975 Genel Nüfus Sayım(ı); Yay., 408,484,616 ve 739, Ankara.

oranında gerçekleşmiş olup göçmeler söz konusu olmasa idi, 1970'de bu ilin genel nüfusu, 950.00'i aşmış olacaktı. Artış Türkiye düzeyinde gözden geçirilirse, % 170,3 oranında bir gelişme söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, 1950-1970 yılları arasında Türkiye nüfusu, 20,9 milyondan, 35.6 milyona çıkmıştır. Zaten nüfus artışları hesaplanırken, Trabzon'dan göç olayı göz önünde bulundurulması bile, bu ildeki sayımlar arası nüfus artışı hızının, Türkiye sayımlar arası artış hızından daha yüksek olduğu da, ayrıca dikkati çekmektedir.

Trabzon'da 1927-1975 yıllarını kapsayan 10 sayım döneminde nüfus artış hızı, farklı eğilimler göstermiştir. Bu eğilimler (1927-1935 döneminde artış, 1935-1945 yılları arasında azalış, 1950-1960 yılları arasında artış, ve bundan sonra da azalış) şeklinde bir gidiş izlemiştir bulunmaktadır (bakınız; Tablo 1).

İlde nüfusun önce hızlı bir artış göstererek % 3'ün üstüne çıkması, ve daha sonra da, "artışın azalışı" gibi bir sonuçla karşılaşılmasının, kuşkusuz birçok sosyo-ekonomik nedenleri olabilir. Ancak bu nedenler arasında, savaş ve savaş durumlarının etkileri, daha fazladır. Gerçekten de, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesi ve Cumhuriyet Türkiye'sinde başlatılmış olan kalkınma ile birlikte; savaş yıllarında silah altında bulunan üretken yaş dilimlerinin bir kısmının dönmüş olması gibi nedenler, genelde olduğu şekilde, Trabzon'un nüfusunun da, eskiye göre daha hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. Buna karşılık nüfus artışına elverişli dengeli dönem, 1935'lerden sonra yavaş yavaş hızlanmaya başlamış; ve 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını hazırlayan olumsuz etmenler 1945'lere kadar, daha da ağırlaşarak devam etmiştir. Bu durum ise, Türkiye nüfusunun artış hızını olduğu gibi, Trabzon'da nüfus artış hızını da önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, Trabzon'da nüfus artış hızı 1935-1940'da % 1,66'ya, fakat 1935-1945 te % 0.23 e kadar inmiştir. Gerçi Türkiye, doğrudan bu savaşa katılmamıştır. Ancak savaş öncesinde ve içinde dünya ekonomisini sarsan kriz, Türk ekonomisi üzerinde de etkili olduktan başka; genel seferberlik sonucu, büyük üretken nüfus dilimleri savaş boyunca silah altında tutulmuştur.

Bu olumsuz etkenler de, nüfus artış hızının düşmesine yol açmıştır.

Savaş durumu ve ondan doğan buhranın sona ermesi, Türkiye düzeyinde olduğu gibi Trabzon'da da yeniden nüfusun artmaya başlamasını sağlamıştır. Nitekim 1950'de % 1.25 dolayında olan nüfus artış hızı, 1960'da % 3 dolayına yükselmiştir. Buna karşılık 1960'dan sonraki yıllarda bu hızın, 1940-1945 dönemi kadar olmasa bile, giderek biraz düştüğü, ve 1975'de % 1.8'e indiği dikkat çekmektedir. Ancak hemen kaydetmek gerekir ki artıştaki bu düşüşler, sadece oransal bir anlam ifade etmekte ve Trabzon'da nüfusun mutlak artışının azaldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü ilin mutlak nüfus artışı, 1950-1975 yılları arasındaki 25 yıllık süre içinde sürekli olarak gelişirken; biryandan, da, bu ilden başka illere nüfusun göçü olayı devam etmiştir.

Tablo 1
Trabzon'da Sayım Dönemlerine Göre Nüfus Artışı

Yıl	Nüfus	Mutlak Artış	Yıllık Artış % si	Türkiye Artış % si
1927	390.303			
1935	360.679.....	70.376.....	3.03.....	2.11
1940	390.733.....	30.054.....	1.66.....	1.95
1945	395.384.....	4.605.....	0.23.....	1.05
1950	420.279.....	24.895.....	1.25.....	2.17
1955	462.249.....	41.970.....	1.99.....	2.77
1960	532.999.....	70.750.....	3.06.....	2.85
1965	595.782.....	62.783.....	2.35.....	2.46
1970	659.120.....	63.338.....	2.12.....	2.52
1975	719.008.....	59.888.....	1.81.....	2.50

Kaynak: DİE., 1935,1955,1960 ve 1965'den.

1.3- Kırsal ve Kentsel Nüfus Artışı : Türkiye'de nüfus, hızla artmakta olup bu artışın bir sonucu olarak kentsel nüfusun genel nüfustaki payı, giderek yükselmektedir. Nitekim 10.000 nüfus ölçüğü esas alındığında, 1950'de Türkiye'de bu ölçüde veya bunu aşan 204 yerleşme merkezi varken; 1975'de bu sayı 288'e çıkmıştır (DİE., 1977 ve 1978., 32-36 ve 18). Yine bu ölçüye göre ülkemizde 1935'de genel nüfusun % 21,3'ü kentsel yerleşmelerde yaşarken, 1975'de bu oran % 41.5'de yükselmiş bulunmaktadır.

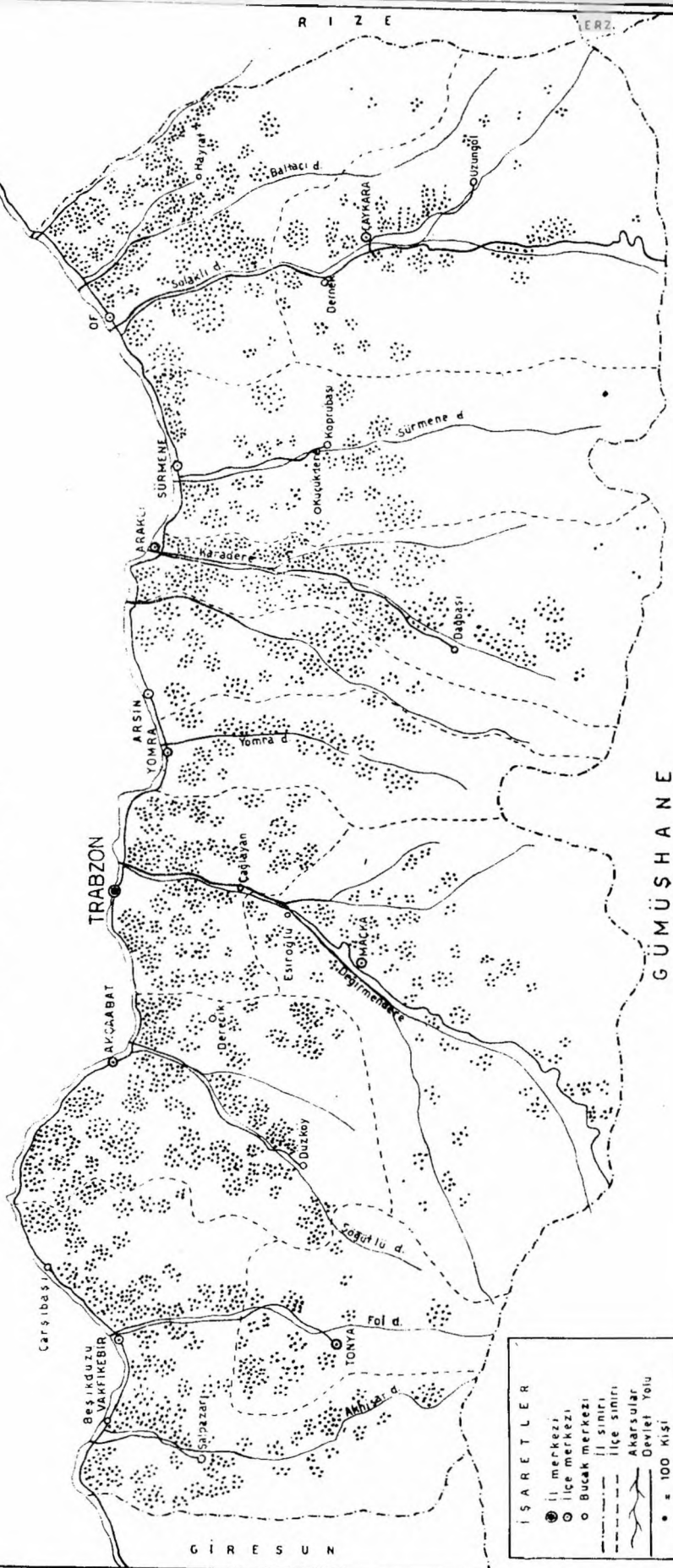
Trabzon ilinde kentleşme, Türkiye ölçüsündeki kentleşme hızına göre, oldukça düşüktür. Bu da, artan nüfusun, Trabzon veya il içindeki yerleşme merkezlerine göçmesinden ziyade, başka illere göçmesinin bir sonucudur. Gerçekten 1970'e kadar bu ilde, sadece Trabzon kent olma vasfı taşıyordu. Bu tarihte ise, Tonya ilçesinin ve 1975'de de; Vakfıkebir, Akçaabat, Of ve Beşikdüzü (Vakfıkebir'in bucağı) yerleşme merkezlerinde nüfus 10.000'i aşarak, ildeki şehir sayısı, 6'ya yükselmiştir (Tablo 2, Şekil 1).

Tablo 2
Trabzon İlindeki Kentler (1975)

Kent	Nüfusu
Trabzon.....	97.208
Beşikdüzü.....	12.618
Vakfıkebir.....	12.558
Akçaabat.....	10.752
Tonya.....	10.548
Of	10.366
TOPLAM.....	163.060

Kaynak: DİE., 1975'den.

KARADENİZ

Şekil:1- Trabzon İlinde Kir Nufusunun Dağılışı (1975)

Türkiye’de kentli nüfus (1935’de 3.448.000 ve 1975’de 16.856.000), 1935-1975 yılları arasında, 4,9 katına yakın veya % 488,8 oranında artmıştır. Aynı süre içinde bu artış, Trabzon’da 5,5 katını veya % 550,5’i bulmuştur. Ancak yinede bu ilimizdeki kentli nüfus, oldukça azdır. Nitekim genel nüfusunun % 6,3’ü kentli nüfus olan Trabzon’da bu oran, 1950’de % 8,1 ve 1975’de de % 22, 7’ye yükselebilmiştir (Tablo 3, Şekil 4). Ancak bu düşük oranlardan, Trabzon’da nüfusun mobil olmadığı anlamı çıkarılamaz. Çünkü kırsal nüfus, il merkezi ve ilçelere de yerleşmekle beraber, yukarıda da değinilmiş olduğu üzere, daha çok il dışına göçmektedir.

Trabzon’da genel nüfusun büyük bir çoğunluğu kırsal yerleşme merkezlerinde yaşamaktadır. Bu sonuç ise, ildeki kentleşme aktivitesinin, zayıf olduğunu göstermektedir (Tablo 3, Şekil 4).

Bilindiği gibi kenleşme; "Bir ülke veya bölgede, belli bir süre içinde genel nüfusun, herhangi bir ölçüğe göre (10.000 nüfus ölçüğü) şehir kabul edilen yerleşmelerde yaşayan oranının yükselmesidir" şeklinde tanımlanır (Tümertekin, 1973., 1-2). Türkiye’de bu olay hızlı bir şekilde seyrederken; Trabzon’da yavaş gelişmektedir. Zaten kentleşmeler, ilde ancak 1970’den sonra belirgin bir duruma gelebilmiştir. Kuşkusuz bu olayda temel bir etken olan "kırsal yörelerin nüfusu itmesi", eskiden beri Trabzon için de söz konusudur. Ne var ki sürekli olarak dışa göç vermesinden de anlaşılabilceği gibi, kırsal yörelerden itilen nüfus için, başta Trabzon il merkezi olmak üzere diğer ilçe yerleşme merkezleri, özellikle ekonomik nedenlerle, geniş periyotlu çekim alanları olamamışlar ve bundan dolayı da kırların ittiği nüfus, "uzun mesafeli göçler" şeklinde mobilite kazanmıştır.

Türkiye’deki kentleşme "Batı ülkelerinde olduğu gibi bu yerleşmelerdeki sanayileşme ve ondan doğan istihdam kapasitesinin kırsal nüfusu kendisine çekmesi" şeklinde olmamaktadır. Bu olayın Türkiye genelindeki nedeni, hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak, kırsal yörelerde tarım topraklarının, artan nüfusu besleyememesiyle ilgili görülmektedir. Dolayısıyla da bu yörelerin fazla nüfusu itmesi, fakat kentlerin gelen bu kitleleri sindirememesi sonucu ülkemizde, plansız ve istihdam fazlası çok yüksek olan sağlıklı bir kentleşme olgusu ile karşılaşmıştır.

Trabzon ilindeki kentleşme ve özellikle kırsal yerleşme alanlarından eskiden beri devam etmekte olan uzun mesafeli göçme olaylarının temel nedeni; başta ekonomik sorunlara dayanmaktadır. Nitekim artan nüfusun baskısı ve bundan doğan geçim zorluklarına karşılık Trabzon ili topraklarının ancak % 33, 6’sı (157.416 ha) tarımsal amaçlarla değerlendirilebilmiştir. Giderek artan nüfus karşısında, tarım alanlarını yeniden genişletmek de pek mümkün değildir. Bu durum ise fazla nüfusun, il merkezi ve diğer yerleşme merkezlerine akışından ziyade, kırsal yerleşme merkezlerinden başka illere akmıştır; ve akmaya da devam etmektedir.

Tablo 3

Trabzon'da Kırsal ve Kentsel Nüfus

Yıl	Kırsal Nüfus	% Si	Şehirsel Nüfus	% Si
1927	365.669	93.7	24.634	6.3
1940	357.944	91.6	32.789	8.4
1950	373.680	91.9	33.990	8.1
1960	479.960	90.0	53.039	10.0
1970	568.248	86.2	90.872	13.8
1975	555.948	73.3	163.060	22.7

Kaynak: DİE., 1935, 1950, 1960 ve 1965'den.

2. NÜFUSUN YAPISI

2.1- Nüfusun yaş Yapısı: Bir ülke ya da yerleşme alanındaki toplam nüfusun, ekonomik ve sosyal özellikleriyle ekonomik yaşantıya olan katkısını tesbit edebilmek için, o nüfus kitesinin yaş yapısını bilmek gerekir.

Temel yaş grupları bakımından Trabzon ilinin nüfusu incelenecek olursa, şu özellikler dikkati çeker (4). İl nüfusunun (1970'de 659.120) % 46.58'i çocuklar, % 48.49'u yetişkinler ve % 4.93'ü de yaşlılar grubunda yer tutmuş bulunmaktadır. (Tablo 4, Şekil 5). Oysa bu yaş dilimlerindeki nüfusun 1970'de Türkiye genel nüfusu içindeki payları; sıra ile % 41.32, % 51.63 ve % 7.05 dolayında idi.

Bu oranlar da gösteriyor ki Trabzon'un nüfusunda, genç nüfus kitlelerinin toplam nüfustaki payı, Türkiye ortalamasından daha yüksektir. Nüfusun yaş yapısındaki çocuklar ve yaşlılar grubunun, genel nüfustaki payının yüksek olması demek "bağlı nüfus oranı"nın da yüksek olması demektir. Bu oran ise, 1970'de Türkiye nüfusunda % 51.5 dolayında idi. Dinamizmi yükek bu genç nüfusun, birçok sosyal ve ekonomik sorunu da birlikte getireceği kuşkusuzdur.

Bağlı nüfusta, özellikle çocuklar grubunun sayıca yüksek olması, aktif nüfusun beslemek zorunda olduğu kitlenin sayısını arttırdığı gibi, belli dönemler sonunda istihdam edilecek işgücünü de büyük ölçüde arttırmaktadır. Yukarıda da değinilmiş olduğu şekilde bu oran, Trabzon il nüfusunda birhayli yüksektir. Örneğin 1970'de 659.120 olan genel nüfusun % 51.5'lik bir oranı, veya 340. 000'e yakını, 0-14 ile 65 ve daha yukarı yaşlarda olan dilimleri oluşturuyordu. Bu da, "ekonomik alanda pasif nüfus"un, birhayli yüksek olduğunu gösteriyor. Zaten bu durum, sadece Trabzon veya Türkiye'nin nüfus yaş yapısına has bir özellik olmayıp gelişmekte olan birçok ülkenin nüfus yapısı için söz konusudur.

(4) Nüfusun yaş bileşiminde; 0-14 veya 0-19 yaşları arasında bulunanlara *çocuklar grubu*, 15-59 veya 20-59 yaşları arasında bulunanlara *yetişkinler grubu*, ve 60 ve daha fazla yaşlı nüfusa da *yaşlılar grubu* adı verilmiştir.

Nitekim gelişmekte olan ülkelerde bilhassa çocuk nüfus, genel nüfusun % 45 ile 55'ini, ve yaşlılar % 4 ile 8'ini oluşturur. Bu tip nüfus yapısına ise, *Brezilye tipi nüfus yapısı* adı verilmektedir (Tümertekin, 1978., 94). O halde Trabzon'un nüfusunun yaş yapısı da, bu gruba dahil edilebilir.

Trabzon'da nüfusun yaş yapısını gösteren şekil 5, veya nüfusun yaş pramidi incelendiğinde, nüfus hareketleri konusunda şu özellikler dikkati çekmektedir:

a) Primit, geniş bir taban üzerine oturmuş olup yükseldikçe daralmaktadır. Böyle bir yapı ise, nüfusta doğurganlık oranı ve genç yaşlardaki nüfusun, genel nüfusta yüksek bir paya sahip olduğunun delilidir,

b) Genel nüfusta, 0-14 yaş dilimlerinde bulunanlar çoğunlukta olduğu halde, bu dilimler içindeki 0-4 yaş grubu, oldukça azdır. Bu durum ise, ildeki bebek ölüm oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir.

c) Her yaş grubundaki kadın nüfus miktarı, erkek nüfustan daha fazladır. Böyle bir nüfus cinsiyet bileşimi ise, göçme olayına, daha çok erkek nüfusun katıldığı ifade etmektedir.

d) Trabzon'un nüfusu, devamlı artmakta olan bir nüfus özelliği taşımaktadır.

Tablo 4

Trabzon Nüfusunda Temel Yaş Grupları

Yaş Grubu	Toplamı	Genel Nüfus % si
0-14.....	307.057.....	46.58
15-64.....	319.659.....	48.49
65 den fazla.....	32.404.....	4.93
TOPLAM.....	659.120.....	100.00

Kaynak : DİE., 1970'den.

2.- **Nüfusun Cinsiyet Yapısı:** Belli bir nüfus kitlesinde, genel olarak "100 veya 1000 kadına düşen erkek sayısı" olarak tanımlanan "cinsiyet oranı", nüfusun sosyo-ekonomik özellikleri ve nüfus hareketlerinin açıklanması bakımından, bilinmesi gereken bir demografik özelliktir.

Kuşkusuz bir ülke veya bölgedeki toplam nüfus kitlesi içinde, kadın veya erkek nüfus kitlelerinden birinin, diğerinden fazla olması, normal bir demografik olaydır. Hatta genel nüfusunda kadın ve erkek nüfusun eşit kitleler oluşturduğu herhangi bir ülke yoktur denilebilir. Ancak önemli demografik olaylardan biri olan göçler, bu eşitsizliğin, daha da oransız bir duruma gelmesine neden olabilmektedir. Bu oransızlık; "göç alan bölgelerde erkek fazlalığı ve göç veren bölge-

lerde kadın nüfus fazlalığı” şeklinde dikkati çeker (5) Elbetteki nüfusun cinsiyet yapısında görülen kadın veya erkek nüfus fazlalığını, sadece göçme olayı ile açıklamak mümkün değildir. Bu olayda, savaşların da önemli etkileri vardır.

Trabzon eskiden beri devamlı göç vermesi nedeniyle, kadın nüfusun çok belirgin bir şekilde fazlalık gösterdiği illerin başında gelir. Ancak bu dengesizlik giderek ortadan kalkma eğilimindedir. Çünkü ilde 100 erkeğe düşen kadın 1950’de 114 kadarken bu endeks; 1955’de 115, 1960’da 112, 1965’de 115, 1970’de 110 ve 1975’de 103 (Türkiye genelindeki gibi) şeklinde değişmiştir (6) Başka bir deyişle, 1950’de Trabzon’da genel nüfusun % 46.7’si erkek nüfustan oluşmuşken, 1975 de bu oran, % 49.3 dolayına yükselmiştir (Tablo 5).

İlde kadın-erkek nüfus dengesinin yaşavaş yavaş bir eşitliğe doğru gitme eğilimi, ilden göçlerin eski hızını kaybettiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim 1960’lardan sonra, Trabzon’un yavaş yavaş bir kültür merkezi ve genel hizmetler şehri durumuna dönüşmesiyle, nüfus çeker duruma gelmesi yanında; bu ilin ilçe merkezleri de, benzer ekonomik nedenlerle, nüfus çekmeye başlamıştır. Bu durumu, ilin genel nüfusunun aksine, Trabzon ilçe merkezi sınırları içindeki erkek nüfus fazlalığından anlamak mümkündür. Örneğin 1975 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Trabzon ilçe merkezinin nüfusu 156.057 kadar olup bunun % 52.1 kadarı erkek ve 47,9’u da kadın nüfustan oluşmuştu. Daha önceki yıllarda yine erkek nüfus fazla idi. Oysa ilin diğer ilçelerinde bu durum, merkez ilçenin aksine, eskiden beri kadın nüfus fazlalığı şeklinde dikkati çeker (Tablo 6). Ancak 1970’lerden sonra dışa göçlerin zayıflaması ve tarım ürünlerine dayanan (çay, fındık, tütün) bazı sanayi tesislerinin kurulması, genel hizmetlerdeki hizmet ve ve istihdam hacminin genişlemesi gibi nedenlerle, dışa göç olayı, eski hızını kaybetmiş olup Çaykara, Maçka ve Tonya gibi, il içine ve dışa çok göç veren ilçeler hariç, erkek nüfus leyhine bir denge kurulması eğilimi belirmiştir. Hatta bu yapı Vakıfkebir ilçesinde, erkek nüfus fazlalığı şekline dönüşmüştür. Ancak oranın bu şekilde değişmesinde söz konusu ilçenin esasında *Beşikdüzü bucağı*, ağırlık merkez durumundadır. Çünkü bu yerleşme merkezi, bucak yönetim birimi olmasına rağmen ortadereceli kültür kurumları ve küçük sanatlara dayanan işyerleri ile (baskül imalatı, silah tamir ve yapımı, tamirhaneleri, makas ve bıçak yapımı vb) 1970’lerden sonra, âdetâ örgütlenmiş bir sanat ve ticaret merkezi durumuna dönüşmüş ve şehir olma vasfı kazanmıştır (7)

(5) Fazla göç almaları nedeniyle 1970’de İstanbul’un nüfusunun (2.644.713) % 54.1’i Ankara’nın nüfusunun (2.041.658) % 52.5’i ve Bursa’nın nüfusunun da (847.884) % 54.6’sı erkek nüfustan oluşmuştur.

(6) Türkiye’de 100 kadına düşen erkek sayısı; 1927’de 93, 1950’de 101y, ve 1975’de ise 103 kadardır.

(7) Beşikdüzü bucağında; kız öğretmen lisesi, ticaret lisesi, endüstrü meslek lisesi, lise ve ortaokul olmak üzere beş adet ortadereceli okul bulunmaktadır.

Trabzon'da, gerek il düzeyinde ve gerekse ilçelerin çoğunluğu ve tüm köy yerleşme merkezleri düzeyinde kadın nüfusun fazla olması, bu yerleşme merkezlerinden, bilhassa ekonomik nedenlere bağlı olarak, önemli miktarlarda erkek nüfusun göçtüğünü ortaya koymaktadır. Bu özellik, Türkiye genelindeki duruma da uygun düşer. Çünkü yapılan incelemeler açıkça ortaya koymuştur ki Türkiye'deki iç güçler, veya iller arası gömeler olayına, daha çok erkek nüfus kitleleri katılmaktadır (Tümertekin, 1968., 77-78).

Tablo 5
Trabzon'da Erkek ve Kadın Nüfus Durumu

Yıl	E	E % Si	K	K % Si
1950.....	196.270.....	46.7.....	224 109.....	53.3
1955.....	214.478.....	46.4.....	247 771.....	53.6
1960.....	251.086.....	47.1.....	281 913.....	52.9
1965.....	281.583.....	47.3.....	314 199.....	52.7
1970.....	312.536.....	47.5.....	346 384.....	52.5
1975.....	354.636.....	49.3.....	364 372.....	50.7

Kaynak: DİE Sosyal İstatistikler Dairesinden sağlanan verilerin sonuçlarından hesaplanmıştır.

Trabzon'da 1975'de kadın nüfus oranı en yüksek olan ilçelerin, Maçka ve Çaykara ilçeleri olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten 1975'de, bu ilçelerden Çaykara'da 100 erkeğe 113 ve Maçka'da 114 kadın düşmekteydi. Daha eski yıllara ait olan sayımların sonuçlarından anlaşıldığına göre, söz konusu yerleşme merkezlerindeki kadın-erkek oranlarının dengesizliği çok daha belirgindi ve 1960 da 100 erkeğe 126 ve Çaykara'da da 129 kadın düşüyordu. Nüfus bileşiminde kadın-erkek paylarının bu ölçüde dengesiz olması, erkek işgücünün devamlı göçmesinin bir sonucudur. Ancak görünen bu sonucun esas nedeni, bu illelerde nüfusun, karşı karşıya bulunduğu ekonomik sorunlardan kaynaklanır. Gerçekten de, 637 km². alanıyla Çaykara ve 1000 km². alanıyla da Maçka, Trabzon'un en geniş topraklı ilçeleridir. Buna karşılık tarımsal amaçlarla değerlendirilebilecek topraklar; Maçka ilçesinde genel alanın % 2'sini ve Çaykara ilçesinde ise % 1.8'ini aşmaz. Yine bu yerleşmelerde arazinin çoğunun dağlık, dik eğimli, sarp olması; hayvancılık etkinliklerini de güçleştirmiştir. Ekonomik etkinlikleri tümünden güçleştiren bu etmenler ise, artan nüfusun fazlasının göçmesine, kalan erkek işgücünün de, il içinde çeşitli işler tutarak, bu yerleşme alanlarını genellikle terk etmesine sebep olmuştur. Trabzon ili düzeyinde, özel durumu nedeniyle Beşikdüzü bucağı ve toprağa bağlı nedenlerle de Maçka ve Çaykara, sanat ve ticaret hayatı ile kültürel hayatta en fazla pay sahibi olan yerleşme merkezleridir.

Bugün Trabzon şehrinde, sanat ve ticaret erbabı ile, küçük ve büyükçe endüstri kuruluşlarından, seyyar satıcılıklara kadar tüm iş alanlarında, Çaykaralı ve Maçkahılar çoğunluğu teşkil ederler. Bunları, Oflu ve Sürmeneliler izler.

Tablo 6

1975'de Trabzon İlçelerinde Kadın ve Erkek Nüfus

İlçeler	E	E % Si	K	K % Si
Merkez.....	81.338.....	52.1.....	74.719.....	47.9
Akçaabat.....	47.321.....	47.8.....	51.666.....	52.2
Araklı.....	26.848.....	48.7.....	28.246.....	51.3
Arsin.....	16.295.....	48.1.....	17.564.....	51.9
Çaykara.....	18.187.....	47.0.....	20.449.....	53.0
Of.....	42.904.....	49.2.....	44.323.....	50.8
Sürmene.....	24.435.....	47.9.....	26.493.....	52.1
Tonya.....	11.692.....	47.8.....	12.878.....	52.2
Vakfikebir.....	52.879.....	50.5.....	51.744.....	49.5
Yomra.....	13.566.....	48.4.....	14.419.....	41.6

Kaynak: DİE., 1975'den hesaplanarak.

3. GÖÇLER

Trabzon ilinde nüfus mobilitesinin en belirgin özelliklerinden biri de, göç olayıdır. Bu olayı, "biri içi göçler ve biri de il dışına yönelik uzun mesafeli göçler" olarak, iki bölümde incelemek mümkündür.

İl içindeki göçmelerde kuşkusuz esas çekim merkezi, sınırlı bir düzeyde de olsa, Trabzon kentidir. Gerçekten 1927-1975 yılları arasındaki 48 yıllık süre içinde bu yerleşme merkezinin nüfusu, 72.547 kadar artmıştır. Dolayısıyla da 48 yıllık mutlak artış % 294.6 ve sayım dönemleri arası artış ise, ortalama % 6.1 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7 A ve B). Oysa, yukarıda da açıklanmış olduğu üzere bu oralar, Trabzon ili genel nüfusu için, % 147.67 ve % 307 kadardı.

Bugüne kadarki 10 sayım dönemi boyunca Trabzon ili nüfusunun artış hızı, maksimum % 3 (1975) ve minimum % 1.8 (1975) arasında gerçekleşmiş bulunuyor. İl merkezi için bu oranları, en az % 2.5 ve en fazla da % 6.8 arasında olmuştur. Sözü edilen mutlak artış oran farklıları gösteriyor ki Trabzon kenti, az da olsa, il düzeyinde bir çekim merkezi durumundadır. Ancak hemen şunu kaydetmek gerekir. Bu kentin nüfusunda, 48 yıl içinde % 294.6'ya ulaşan mutlak nüfus artışı, nüfusun kendi içinde artış ve kırdan kente akından doğan artışlarla ilgili olmayıp, başka illerden bu kente göçler olmuştur. Ancak bu akışın periyotlarını, bugüne kadarki sayım dönemlerine göre ortaya koymak pek mümkün değildir. Çünkü elimizde, konuyu aydınlatacak istatistik veri bulunmamaktadır. Ancak DİE Sosyal İstatistikler Dairesince bize sağlanmış olan verilerden, başka iller doğumlu olup da Trabzon'da yaşamakta olan toplam nüfusu sayısının, 1950'de 12.940, 1960'da 15.244 ve 1970'de 5025 kadar olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitlelerin ise % 50'den fazlası, başta Gümüşhane olmak üzere, Rize, Artvin, Erzurum, Ordu, ve Samsun illerine; geriye kalan, birbirinden çok farklı

sayılar şeklinde, diğer illere aitti. Buna karşılık Trabzon'da, 48 yıl içindeki % 294.6'lık mutlak nüfus artış oranı içinde, bunlar ve benzer göçlerin, fazla bir oran teşkil etmedikleri söylenebilir.

Başka illerden Trabzon'a göç konusunda, 67 il arasında Gümüşhane, Erzurum, Bursa, Artvin, Giresun, İstanbul, Ordu ve Samsun illerinin, önde geldiği anlaşılıyor. Örneğin 1950'de gelen göçmen sayısının % 62.5'i (80 93), 1960'da % 67.8'i (10.336) ve 1970'de de % 76.7'si (5025), sözü edilen bu sekiz ilden Trabzon'a göçmüştür. Bu illerden özellikle Gümüşhane'den Trabzon'a gelen göçmen sayısı; 1950'de 4492, 1960'da 6680 ve 1970'de de 990 kadardır. Aynı dönemlerde Erzurum'dan gelen nüfus toplamı ise, 2000 dolayında idi (8)

Trabzon'daki iç göçler olayından, 1970'lerden sonra, bazı ilçe yerleşme merkezlerinin de önem kazandığı dikkati çeker. Özellikle bunlardan Tonya, Akçaabat, Vakfıkebir, Beşikdüzü, Sürmene ve Of ilçelerinde nüfus 10.000'i aşmış (1975); bu yerleşme merkezleri şehir olma niteliği kazanmıştır (Tablo 8). Ancak gerek Trabzon il merkezi ve gerekse ilçe yerleşme merkezlerine, bu il sınırları içinden yönelik olan akın ve bunun sonucu olarak belirmiş olan kentleşme sürecinde, Türkiye düzeyindeki kentleşmelerin aksine bazı özellikler dikkati çeker. Çünkü Türkiye çapındaki kentleşme olaylarının kökeninde genellikle ekonomik nedenler vardır. Dolayısıyla da kırsal yörelerden büyük kentlere akarak, bu kentlerin çevresinde, gecekondu aileler şeklinde biriken nüfus, buralarda bir çeşit sefalet bölgecikleri oluşturmaktadırlar. Trabzon kenenti ve onun kentleşen ilçe merkezlerinde yerleşen nüfusun büyük bir çoğunluğu için, Türkiye genelindeki bu ekonomik ve sosyal yapının, izlerine bilhassa rastlanır. Çünkü bu ilde, gerek ilçe merkezleri ve gerekse il merkezinde oturan ve belli bir dönem önce (bilhassa 1950'lerden sonra) kente yerleşmiş olan ailelerin çoğunluğu (bu oran ilçe merkezlerinde % 100'ü bulur), kırsal kesimde toprağı fazla olan ailelerdir. Kırsal yörelerle ekonomik bağlarını kesmemiş olan bu gibi aileler, hem köy ve hem de kentteki ekonomik etkinliklerini sürdürmektedir.

Trabzon, dışa göç verme bakımından, komşusu olan Rize'den sonra, Türkiye'de ikinci sırada yer alır. İl nüfus mobilitesinin en belirgin özelliklerinden biri olan bu olayı, 1950'den önceki yıllar için ortaya koyacak gerekli veriler elde mevcut değildir. Buna karşılık, 1950-1970 yılları arasındaki 20 yıllık süre içinde; "Trabzon doğumlu olup da başka illerde yaşamakta olan nüfus" sayısı incelendiğinde, bu ilin önemli miktarlarda göç verdiği kolayca anlaşılmaktadır. Bugün

(8) Trabzon'a göçen Erzurumlu ve gümüşhaneliler, özellikle şehrin 1 ve 2 Numaralı Çömlekçi mahallelerine yerleşmiş olup şehrin bu semtlerindeki nüfus; giyiniş, konuşma, yaşayış ve davranış gibi sosyal özellikleri bakımından, Trabzonlu olmaktan ziyade, Gümüşhane ve Erzurum'un kırsal yörelerindeki yaşantıyı hatırlatır. Gerçekten de bu iki mahallede, 1970'de 2620 hane mevcut olup bunların 1857 kadarı gümüşhaneli ve erzurumlulara aitti.

Tablo 7 A
Trabzon İl Merkezinde Nüfus Artışı

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1927.....	24.624.....	1955.....	59.781
1935.....	29.632.....	1960.....	53.039
1940.....	32.789.....	1965.....	65.516
1945.....	29.824.....	1970.....	80.795
1950.....	46.089.....	1975.....	97.200

Kaynak: DİE., 1935, 1960 ve 1975'den.

Tablo 7 B
Trabzon İl Merkezinde Mutlak Nüfus Artışı

Sayım	Dönemi	Mutlak Artış	Mutlak Artış % Si	Yıllık Mutlak Artış % Si
1927-	35.....	3998.....	20.3.....	2.5
1935-	40.....	3157.....	10.6.....	2.1
1940-	45.....	2965.....	9.0.....	1.8
1945-	50.....	16.265.....	54.5.....	6.8
1950-	55.....	13.692.....	29.7.....	5.9
1955-	60.....	6.742.....	11.3.....	2.2
1960-	65.....	12.477.....	23.5.....	4.7
1965-	70.....	15.279.....	23.3.....	4.6
1970-	75.....	16.413.....	20.3.....	4.0

Kaynak: 1935, 1950, 1960 ve 1975'den

Tablo 8
Trabzon İlçe Merkezlerinde Nüfus Artışı

İlçeler	1960	1965	1970	1975
Of.....	2166.....	3508.....	6680.....	10.376
Sürmene.....	2672.....	5035.....	5938.....	10.548
Akçaabat.....	6667.....	7588.....	9499.....	10.752
Tonya.....	2672.....	5035.....	10.077.....	10.548
Vakfikebir.....	3189.....	3851.....	4967.....	12.558
Beşikdüzü.....	2650.....	3445.....	8891.....	12.618
Maçka.....	1810.....	1995.....	2311.....	3071
Çaykara.....	1097.....	1617.....	1318.....	1353
Araklı.....	3557.....	3862.....	5189.....	6585
Arsin.....	3373.....	4561.....	4517.....	6557
Yomra.....	3197.....	3851.....	4022.....	4460

Kaynak: DİE., 1960 ve 1975'den.

Türkiye'nin 67 ilinde, birbirinden farklı miktarlarda da olsa, Trabzon doğumlu nüfusa rastlamamak mümkün değildir ve belki de bu durum, her ilimiz için söz konusudur. Buna karşılık Türkiye illeri arasında, Rize'den sonra en fazla göç veren il Trabzon olup göçen nüfus, daha çok belli illerde toplanma eğilimindedir (Şekil 2, Tablo 9). Bu ilden göçen nüfus miktarının tümünü kapsamamasına rağmen, 1950-1970 yılları arasında, Trabzon doğumlu olup da başka illerde yaşamakta olan nüfusun sayısı 292.365 dolayında idi ve bu kitlenin 98.461'i 1950, 162.369'u 1960, 31.353'ü de 1970 yılında göçmüştür. Aynı dönem içinde, başka il doğumlu olduğu halde Trabzon'da yaşamakta olan toplam nüfus, daha önce de belirtildiği gibi, 33.209 kadardır. Trabzon'a gelen nüfus toplamının 12.940'ı 1950, 15244'ü 1960 ve 5025'i de 1970 yılı tesbitlerinin sonuçlarıdır (Şekil 6).

Trabzon'a gelen nüfus, giden nüfustan çıkarılırsa; bu ilin son 20 yıl içinde verdiği net göçmen nüfus sayısının; 1950'de 85'521, 1960'da 147.125 ve 1979'de ise 26.510'u bulduğu anlaşılmaktadır.

1950-1970 yılları arasında bu ilde mutlak nüfus artışı, 238.841 dolayındadır. Oysa gelen nüfus giden nüfustan çıkarılırsa, dışarıya verilmiş olan net göçmen nüfus sayısı (259.156) ile, ildeki mutlak artış toplamı, 496.997'yi bulur. O halde, 1950-1970 yılları arasında doğan Trabzonluların % 5.2'si, Trabzon dışında doğmuştur.

Trabzon, genellikle Türkiye'nin her iline göç verir. Ancak şekil 2'nin incelenmesinden anlaşılıyor ki, bu ilden söz konusu olan göçler için başlıca çekim merkezleri; İstanbul, Samsun, Ankara, Adapazarı, Zonguldak, İzmit, Bursa, Bolu, Erzurum, Rize, Ordu, Giresun, Erzincan, Amasya ve Gümüşhane illeridir. Gerçekten bu 15 ilin, Trabzon dışında yaşayan Trabzonlular sayısındaki payı; 1950'de % 81 (79.824 kişi), 1960'da % 74.6 (121.105 kişi) ve 1970'de % 71.3 (22.548) dolayındadır (Tablo 10.)

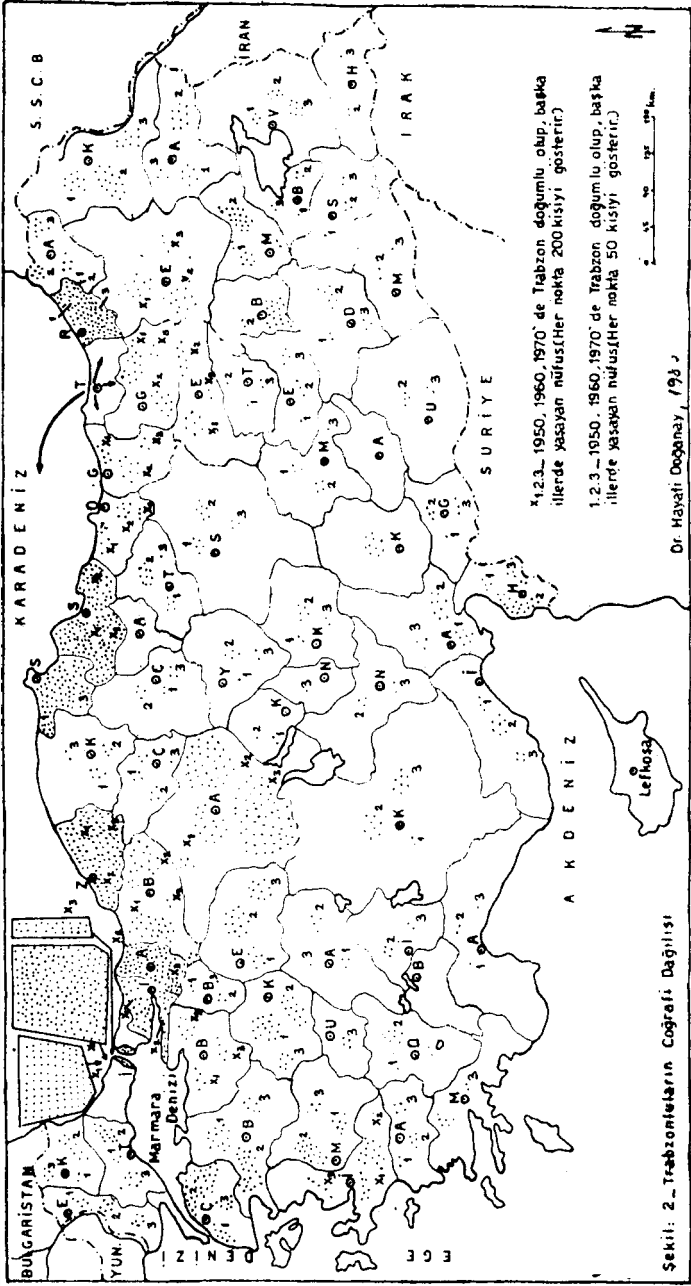
Kuşkusuz diğer iller arasında, Trabzonlu nüfus için çekim alanı olarak başta gelen bu illerin herbiri, birbirine eşit ölçüde çekim merkezleri değildir. Bu gruptaki iller arasında; İstanbul, Samsun, Ankara, Adapazarı ve Zonguldak illeri, başta gelirler. Nitekim Trabzon dışında yaşayan Trabzonluların 1950'de % 56'sı (55. 196 kişi), 1960'da % 59.8'i (97.155 kişi) ve 1970'de de % 56.1'i (17.597 kişi) yukarıda sözü edilen bu beş ilde yaşamakta idi.

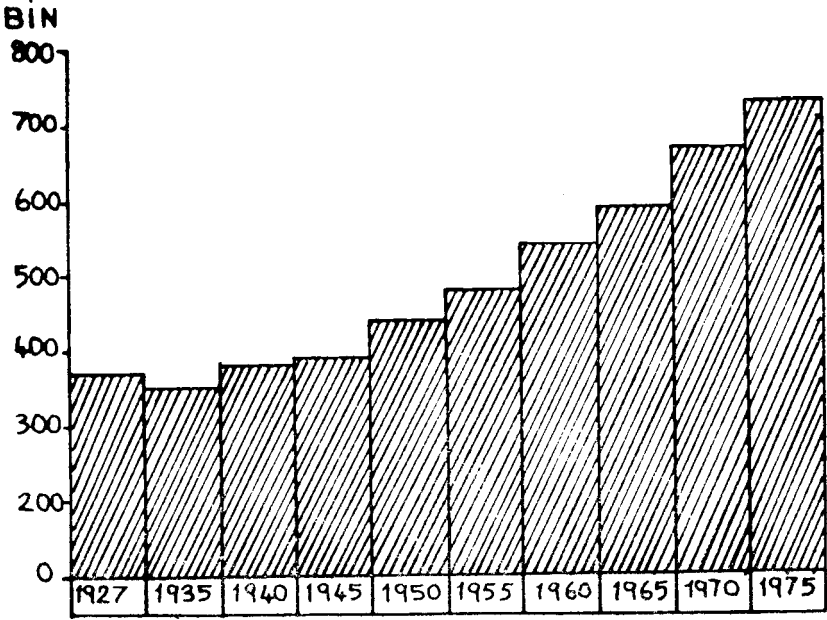
Tablo 9

Trabzon Dışında Yaşayan Trabzonlular

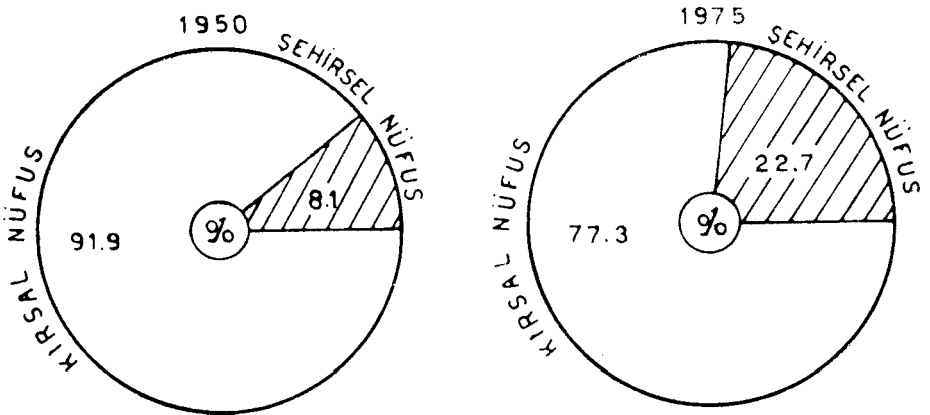
Yıl	Giden	Gelen	Giden Net Göç
1950	98.461.....	12.940.....	85.521
1960	162.369.....	15.244.....	147.125
1970	31.353.....	5.025.....	26.510

Kaynak: DİE. Sosyal İstatistikler Dairesi Dokümanlarından.

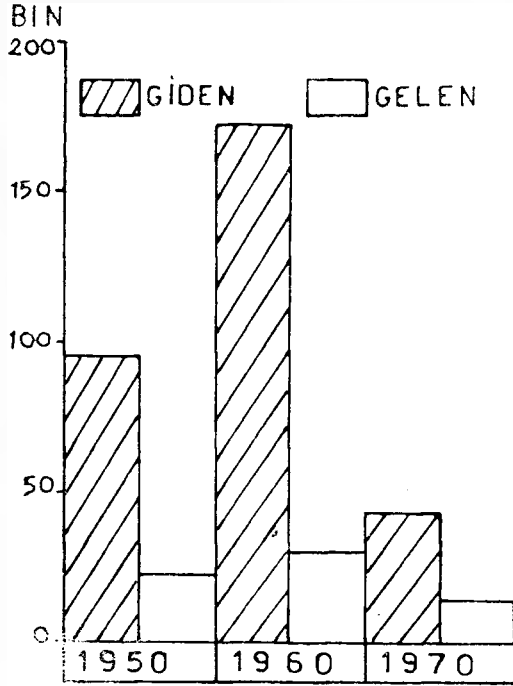
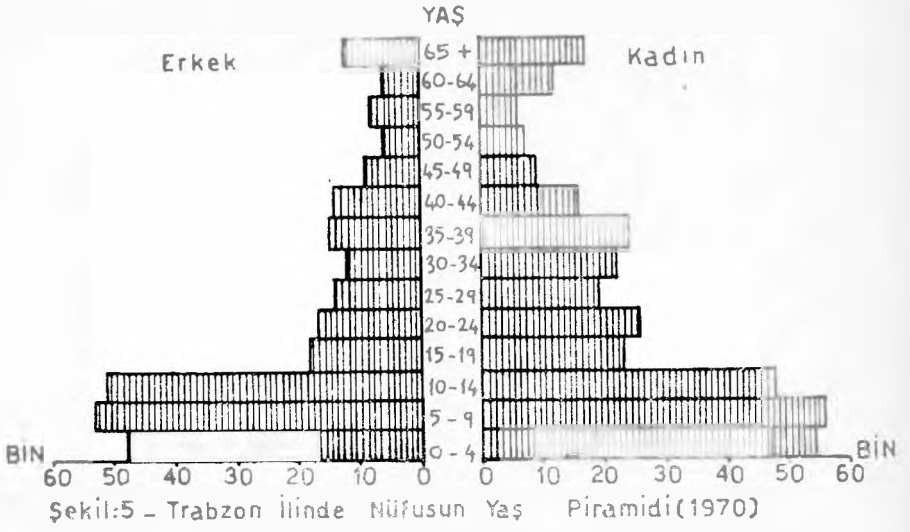

Şekil: 3- Trabzon İlinde Nüfus Artışı (1927-1975)

Şekil: 4- Trabzon İlinde Kırsal ve Şehirsel Nüfus.

Tablo 10

Trabzon'dan Nüfus Çeken En Önemli İller

İller	1950	1960	1970
Ankara.....	3144.....	7876.....	10.020
Amasya	729.....	1554.....	159
Bolu	4873.....	4149.....	416
Bursa	967.....	1591.....	1089
Erzurum	2176.....	2427.....	295
Erzincan	1454.....	1596.....	357
Giresun	1101.....	1770.....	542
Gümüşhane.....	3262.....	2022.....	541
İstanbul	20.144.....	39.233.....	4943
İzmit.....	8238.....	5886.....	1037
Ordu.....	1244.....	1391.....	366
Rize	554.....	1564.....	1141
Adapazarı	8516.....	10.019.....	547
Samsun	18.269.....	24.335.....	1095
Zonguldak.....	5123.....	15.692.....	992
TOPLAM	79.824.....	121.105.....	22.548
Diğer iller	18.636.....	41.264.....	8805
GENEL TOPLAM	98.461.....	162.369.....	31.353

Kaynak: DİE Sosyal İstatistikler Dairesi Dokümanlarından.

Trabzon'dan başka illere veya dışa yönelik bu uzun mesafeli göçlerin temel nedeni, ekonomik güçlüklerle dayanmaktadır. Bu durumu, göçen nüfustaki erkek nüfus fazlalığından da anlamak mümkündür. Gerçekten, başka illerdeki Trabzonlu nüfusun; 1950'de % 69'u, 1960'da % 81'i ve 1970'de ise % 71.2'si, erkek nüfustan olmuştur. O halde geçim zorlukları nedeniyle, daha çok erkek nüfus iş gücü Trabzon'dan ayrılmıştır. Esasen alanına göre bu ilin nüfusu çok yoğundur. Genel alanın % 34.6'sı veya 162.300 ha. kadar tarıma ayrılmıştır (9). Buna karşılık ilin tarım arazisi varlığı ve dolayısıyla da tarımsal potansiyeli, artan nüfus karşısında yetersiz kalmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre, Karadeniz bölgesi köy yerleşmelerinde aile büyüklüğü, 6.6 olarak tesbit edilmiştir. (10) Trabzon'da 1975'de kırsal nüfus miktar 555.948 olduğuna göre, bu aile büyüklüğü esas alınır ilde, 84.234 dolayında kırsal ailenin yaşamakta olduğu söylenebilir. Mevcut tarım topraklarının bu ailelere eşit olarak dağıldığı varsayılsa, ilde aile başına 1975'de 1.9 ha. veya 19 dönüm tarım toprağı düşmüş olur.

(9) Doğu Karadeniz Bölgesi: İmar ve İskân Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü, Araş. Dairesi, s. 69-76, Ankara.

(10) Tumor, Ş., 9172, Türkiye'de aile Yapısı. H.Ü. Yay., D-15, S. 37, Ankara.

Kuşkusuz mevcut tarım topraklarının aileler arasındaki dağılımında, böyle bir eşitlik söz konusu değildir. Gerçekten de bir tesbite göre (1) Trabzon'da çiftçi ailelerinin % 70'den fazlası, mevcut tarım topraklarının % 40'ını işlerken; bu gruptaki ailelerin işletmekle oldukları tarım işletmelerinin büyüklükleri 1 ile 10 dönüm arasında bulunmaktadır. O halde ilde, kırsal yörelerdeki ailelerin çoğunluğu (yaklaşık 50.000'den fazlası), "az topraklı çiftçiler" durumundadır. Öte yandan daha çok ataerkil aile yapısının egemen olduğu bu ilde (Doğu Karadeniz bölümünde genellikle bu tip aile yapısı yaygındır), kırsal kesimde çoğunca aile büyüklüğünün, 10'u bulduğu aile sayısı, birhayli fazladır (12) Bu derecede kalabalık nüfuslu ailelerin, yine bu derecede küçük tarım işletmelerinden yıllık geçimlerini sağlamaları çok güçleşmekte olup toprak azlığı, gerek gurbetçilik gerekse dönmemek üzere Trabzon'dan başka illere göç olayının, esas nedeni olarak görünmektedir.

Şunu da kaydetmek gerekir ki, Trabzon'dan başka illere göç olayı, özellikle 1960'dan sonra eski hızını yitirmiştir. Çünkü başka illerde yaşayan Trabzon doğumluların sayısı 1960'da 162.369'u bulduğu halde, bu sayı 1970'de 22.548 kadardı. Ancak göçme hızındaki -bu duraksamanın nisbi mi yoksa kararlı bir duraksama mı olduğu, 1975 genel nüfus sayımı ve bundan sonra uygulanacak sayımların sonuçları değerlendirildiği zaman kesinlik kazanabilecektir (13).

Buna karşılık 1960'dan sonraki yıllarda Trabzon'dan dışa göçün zayıflamış olması ile, bu ilin ekonomisindeki gelişmeler arasında yakın bir ilişki olduğu meydandadır. İlin tarım hayatındaki gelişmeler (çay tarımının da bu ilde önem kazanması; bakım şartlarındaki iyileşmeler nedeniyle fındık bahçelerinden ve tütün tarımından fazla ürün ve yüksek gelir sağlanması), sanayileşme eğilimleri (çay ve tütüne dayanan endüstri, fındık kırma değirmenleri, un fabrikaları, çimento fabrikası vbg) ve giderek önem kazanan kültür kuurumları (KTÜ, FEE, TİTİA gibi üniversite ve yüksek okullar) bunlar arasında sayılabilir. Öte yandan, eskiden söz konusu olan Trabzon-İran transit ticareti de, yeniden önem kazanmış olup Trabzon limanının ticaret hayatına yeni bir canlılık getirmiştir.

1980 yılı itibarıyla çay fabrikaları (4 adet) kiremit-tuğla (2 adet), balıkyağı ve balıkunu, yaprak tütün bakım ve işleme atölyeleri (2 adet), fındık kırma değirmenleri (4 adet), un fabrikaları (3 adet) ve Trabzon Çimento Fabrikası gibi büyük ve büyükçe sanayi kuruluşlarında istihdam edilen işgücü 8000 dolayındadır.

(11) Khy Envanter Etüllerine Göre Trabzon, Köy İşleri Bakanlığı Yay., 135, Ankara.

(12) Araklı- Yüceyurt, Değirmencik ve Keçikaya Köylerinde 8; Çaykâr- Uzuntarla Köyünde 9, Ataköy, Karaçam ve Konaklar Köylerinde 14.2'den fazla ; Şürmene- Oylum Köyünde 9; Vakıfkebir Yalıköyü'de 10.5; Beşikdüzü-Adacık ve Dağlıca Köylerinde 8.6 vbg.

(13) Bu yazı hazırlandığı zaman, 1975 Genel nüfus sayımının sosyal ve ekonomik sonuçları henüz değerlendirilmemişti (DİE Sosyal İstatistikler Dairesinden alınan 21.2.1980 tarih ve 906-64 sayılı yazı).

Bunlar ve benzer gelişmeler ise, Trabzon'dan göç olayının hızını, büyük ölçüde kesmiştir.

ÖZET VE SONUÇ

1. Trabzon, Doğu Karadeniz bölümü illerinden biri olup 4685 km². genişliğinde bir alana sahiptir.

2. Trabzon ili, alanının genişliğine oranla yüksek bir nüfus kitlesi barındırmaktadır. 1927'de 390.303 kadar olan nüfus 1975'de 719.00'i aşmıştır. İlerde 1975 yılı itibarıyla matemaksiksel yoğunluk 153,5, fizyolojik yoğunluk 456.7 ve tarımsal yoğunluk da 353 dolayındadır. Buna karşılık olumsuz doğal etmenler nedeniyle nüfus, çok eşitsiz bir şekilde dağılmıştır. Kırsal nüfusunun % 90'dan fazlası, kıyı kuşağı ile buradan 25-30 km. içerilere ve 750-1000m. yüksekliğe kadarki alanlarda yaşamaktadır. Yerleşme merkezlerinin % 76'sı yine bu alanlarda toplanmıştır.

3. İlerde nüfus artış hızı, oldukça yüksektir. 1927-1975 yılları arasında rastlanan maksimum % 3 ila minimum % 1.8 arasındaki artış hızları, Türkiye ortalamasından düşüğe de, bu sonuç yanıltıcıdır. Çünkü söz konusu veriler, il sınırları içindeki mevcut nüfus esas alınarak hesaplanmıştır. Oysa artan nüfustan büyük kitleler, ekonomik nedenlerle periyodik olarak ilden göçmüştür.

4. Halen Trabzon'da genel nüfusun çoğunluğu kırsalda yaşamaktadır. Ancak 1960-1975 yılları arasında şehirleşme hızında, oldukça belirgin bir yükselme olduğu dikkate çeker. Nitekim 1960'da genel nüfusun ancak % 10'u şehirleli nüfustan oluşmuşken, 1975'de bu oran % 22.7'ye yükselmiştir.

5. Trabzon'da genel nüfusun % 51.51'ini (1970), 0-14 ile 65 ve daha yukarı yaşlarda olan nüfus teşkil eder. Bu da genel nüfustaki bağlı nüfusun, aktif nüfustan yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle çocuk nüfusun genel nüfusta fazla oluşu, nüfus artış hızının yüksek olmasıyla ilgilidir. Bu durum ise, genellikle işgücü istihdamı ve geçim kaynakları sınırlı olan Trabzon'da, kısa periyotlarla büyük işgücü fazlalıkları ve geçim zorlukları yarattığından, fazla nüfus, eskiden beri il dışına göçmektedir. Ancak göçler, eski hızını yitirmiştir. Bunu, kadın-erkek nüfus oranlarının, bir dengeleşmeye doğru gitmesinden de anlamak mümkündür. Gerçekten Trabzon'un genel nüfusunda 100 erkeğe düşen kadın sayısı, 1950'de 116 kadar olduğu halde bu oran; 1960'da 112, 1970'de 110 ve 1975 'de 103 olarak şekilde gerilemiştir.

6. Buna karşılık eskiden beri Trabzon'da nüfus mobilitesinin en belirgin özelliklerinden biri göç olaylarıdır. Daha çok uzun mesafeli olan bu göçler nedeniyle, 1950-1970 yılları arasındaki 20 yıllık süre içinde, Trabzon doğumlu olup da bu il dışında yaşamakta olan Trabzonluların sayısı, 292,365'i bulmuştur. Bu kitlenin 98.461'i 1950, 162.369'u 1960 ve 31.353'ü 1970 yılına kadarki dönem içinde

göçmüştür. Aynı süre içinde başka illerden (başta Gümüşhane, Erzurum, Rize, Artvin, Giresun, Ordu, Samsun) Trabzon'a göçen nüfus ise, toplam 33.209 kadardır.

7. Gelen nüfus giden nüfustan çıkarılırsa, Trabzon'un son 20 yıl içinde verdiği net göç tutarının, 259.156 dolayında olduğu anlaşılmaktadır.

8. Trabzonlular, Türkiye'nin 67 iline dağılmış olmalarına rağmen İstanbul, Samsun, Ankara, Adapazarı, Zonguldak, İzmit, Bursa, Bolu, Erzurum, Rize, Ordu, Gümüşhane, Giresun, Erzincan, Amasya gibi 15 il Trabzon'dan nüfus çeken başlıca illerdir. Çünkü başka illerde yaşamakta olan Trabzonluların; 1950'de %81'i (79.824), 1960'da % 24,5'si (121.105) ve 1970'de % 71.3'ü (22.548) sözü edilen 15 ilde yaşamakta idi.

9. Trabzon'dan başka illere yönelik bu uzun mesafeli göçlerin temel nedeni, ekonomik güçlüklerle dayanır. Özellikle tarım topraklarının yetersiz oluşu, fakat nüfusun giderek hızla artması, göçme olayının en önemli nedenleri arasındadır.

10. Özellikle 1960'dan sonra, Trabzon'dan başka illere göç olayının hızı kesilmiştir. Bu da, il ekonomisinin giderek gelişmesinin bir sonucudur. Ancak söz konusu göç duraksamasının nisbi olup olmadığı, 1975 ve daha sonraki sayım sonuçlarının değerlendirilmesiyle bir kesinlik kazanabilecektir.

BAŞVURULAN KAYNAKLAR

- BİJİKİYAN, P.M., 1817-1819, Karadeniz Kıyıları Tarih ve coğrafyası. Çev., N .D Andersyon, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay, 1411, İstanbul.
- C. TEXIER., (1908), Küçük Asya. Çev., Ayı Said, İstanbul.
- ÇAKIROĞLU, S.B., 1964, Tarihi-Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Trabzon TIOSO ve TBB Matbaası, Ankara.
- G. FINLAY., 1877 A. History of Greece. London.
- GOLOĞLU, M., 1975, Trabzon Tarihi. Goloğlu Matbaası, Ankara.
- GÖKCİLGİN, T., 1962, "16. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi". Belleten, Cilt: 26, Ankara.
- ., 1965, "15 . ve 16. Yüzyılda Eyâlet-i Rûm". Vakıflar Dergisi, cilt: 6, Ankara.
- MANSEL, A. M., 1971, Ege ve Yunan Tarihi. TTK Yay., 13, Seri: 8b, Ankara.
- ÖZTUNA, Y., 1979, Büyük Türkiye Tarihi. Cilt: 12, Ötügen Yayınevi, İstanbul.
- RMSAY, W.M., 1971, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Çev., M. Pektaş, MEB Basımevi, İstanbul.

- TÜMERTEKİN, E., 1968, Türkiye’de İç Göçler. İstanbul Üniv. Yay., 1371, Coğrafya Ens. Yay., 54, İstanbul.
- .,1973, Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirsal Fonksiyonlar. İstanbul Üniv. Yay., 1840, Coğrafya Ens. Yay., 72, İstanbul.
- .,1977 "Türkiye’de İç Göçler Üzerine". İstanbul Üniv. Coğrafya Ens. Dergisi, Sayı :22, İstanbul.
- .,1978, Beşeri Coğrafya’ya Giriş. İstanbul Üniv. Yay., 2464, Coğrafya Ens. Yay., 100, İstanbul.
- DİE., 1960-1965 ve 1975 Genel Sayımı, Yay., 408., 484, 616 ve 739, Ankara.
- .,1975, Genel Nüfus Sayımı(İdari Bölünüş). Yay., 813, Ankara.
- ., 1977, Türkiye İstatistik Yıllığı. Yay., 825, Ankara.
- ., 1978, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı. Yay., 850, Ankara.
- Trabzon Salnamesi., Hic. 1331(1899), Trabzon.
- Trabzon İl Yıllığı., 1973, Ankara.
- Trabzon Aknalitik Etüdüleri., 1967-1968, İller Bankası, Ankara.